

Flera paradoxer

Maria Sjöberg

I mitten av 1990-talet kom Joan W. Scotts studie av ett antal framträdande kvinnliga feminister i 1700-talets Frankrike och framåt, *Only Paradoxes to Offer*. I boken skildras hur dessa kvinnor argumenterade för att uppnå med män jämställda politiska villkor. I ett politiskt klimat där liberalismens diskurser om den universella individens politiska rättigheter egentligen utgick från att endast män kunde komma i fråga för sådana rättigheter, anpassades de feministiska argumenten till de diskursiva villkoren på ett sätt som kan tyckas paradoxalt. I kraven på politiska rättigheter framhölls nämligen inte att kvinnor såsom individer, likvärdiga män, borde inneha rättigheterna. Istället menade feministerna att de borde ha dem för att de var kvinnor. Denna uppfattning gick därmed på tvärs mot likhetstanken och den politiska diskriminering av kön som feminismen egentligen ville upphäva: "This paradox – the need both to accept *and* refuse 'sexual difference' – was the constitutive condition of feminism as a political movement throughout its long history."¹

Paradoxen att på en och samma gång både acceptera och vägra en könsligt baserad ojämlikhet har således länge präglat feminismens aktivistiska historia, men även varit en röd tråd i feministisk forskning. Acceptansen, det vill säga att det existerar en på könstillhörighet baserad ojämlikhet där kvinnors särskilda resurser inte värderas som de borde, är en av utgångspunkterna. En vägran, det vill säga en strävan efter en ordning där könen i fråga om rättigheter och skyldigheter bör vara varandras likar, är en annan utgångspunkt. I svensk feministisk historieforskning illustreras paradoxen tydligt i begreppsparet "särart" och "likhet". Med särart framhålls det unikt kvinnliga och med likhet poängteras istället en övervägande likhet könen mellan. Precis som för de franska feministerna kan en särartsuppfattning i forskningen existera samtidigt med en plädering för likhet.

På ett plan kan paradoxen förstås upplevas som både frustrerande och nedslående. Så länge ojämlika maktförhållanden existerar i ett samhälle är paradoxer samtidigt också förutsättningar, både för att genomföra faktiska förändringar och formulera fruktbara forskningsproblem.

I en skissartad exposé över svensk genushistorisk forskning vill jag i denna

artikel peka på paradoxernas möjligheter, och samtidigt också notera några svagheter.

Styrka och svaghet

Oavsett innehåll är paradoxers styrka att de i grunden är emancipatoriska och det gäller på flera plan. De frigör tanken från det till synes givna. Historiens många fantasifulla lösningar på olika problem har den effekten därför att de visar att rådande förhållanden inte nödvändigtvis måste vara de de är. Ett sådant exempel skulle kunna vara forna tiders regenter. Trots en lagstiftning som generellt upprätthöll en tydlig ojämlikhet mellan kvinnor och män kunde kvinnor under 1600-talet beträda regentposter, något som för svenskt vidkommande i modern tid ännu inte har varit aktuellt. Det typiska för 1600-talets möjligheter – kvinnor blev regenter – framgår samtidigt med en lika tidstypiskt given underordning. Det fanns alltså arenor där kvinnor och män kunde vara varandras likar, ja, där till och med kvinnor överordnades män. Kunskap och insikter om detta slags paradoxala maktvillkor kan fungera som grund för politisk aktivism samtidigt som de också – i det paradoxala – vidareutvecklar vetenskapen.

På ett generellt plan kan det förstås diskuteras huruvida paradoxerna har varit politiskt framgångsrika. Det dröjde trots allt till 1944 innan kvinnor i Frankrike fick politisk rösträtt. I Sverige är framgången mera entydig, både politiskt och genushistoriskt. Formellt och generellt sett är jämställdheten stor mellan kvinnor och män, och den genushistoriska forskningen är nu mer omfattande än den någonsin varit. Skördarna har således varit goda.

Men det finns också orosmoln. Bakgrunden till dem formar faktiskt också paradoxer: 1. Det genushistoriska fältet är stort men också mer splittarat än tidigare; 2. Genushistoriska frågor tas med självklarhet upp i andra forskningsinriktningar, men integrationen ökar samtidigt risken för att det genushistoriska marginaliseras. Som en särskilt viktig och uppfordrande utmaning för dagens genushistoriker framstår det numera växande intresset för globalhistoriska frågor. Här kan genushistoriska perspektiv ha mycket att säga som annars inte skulle ha blivit sagt. I dem finns kanske även möjlighet att övervinna orosmolnen.

Spåren bakåt

Låt oss gå tillbaka till den svenska kvinnohistoriens början, Ellen Fries studier från strax före sekelskiftet 1900. För Fries var det väsentligt att lyfta fram att kvinnor bakom eller vid sidan av historieskrivningens huvudpersoner, kungar och krigare, hade varit lika historiskt betydelsefulla som män. De sätt varpå

adelskvinnorna i Fries studier gjorde avtryck i historien var emellertid inte sällan i traditionellt kvinnliga sfärer.² Således föll också Fries studier in i den paradox Scott långt senare pekade på, men väckte samtidigt andra historikers intresse för kvinnors liv och verksamhet i historien.

Såväl biografernas undantagshistoria – drottningar och andra särskilt framstående kvinnor – som 1970-talets socialhistoriska inriktning på kvinnor som variabel i det förflutna präglades av liknande paradoxer.³ I bägge fallen var avsikten att, som motvikt till historieskrivningens generella inriktning på män, synliggöra och upphöja värdet av kvinnors verksamhet i historien. Likhet och särart, eller om man så vill acceptans och vägran, formade även teoribildningen. 1970-talets patriarkatsteorier och försöken att integrera marxismens klassbaserade förtryck med könsliga maktstrukturer byggde alla på de paradoxer Scott diskuterar. Samtidigt var kontroverserna och paradoxerna startskott för forskningsfältets enorma expansion och orientering mot vad som idag innefattas i begreppet genushistoria.

I botten på både Joan W. Scotts och Yvonne Hirdmans syn på genusrelationer som maktrelationer ligger den paradox de franska feministerna gjorde så tydlig. I bägge fallen formades intresset för könsliga maktförhållanden av ett sedan urminnes tider etablerat mönster där kvinnor generellt är underordnade visavi män. Mönstret var tydligt i både historiska realiteter och i historieskrivningens tolkningar av det förflutna. Målsättningen för både Scott och Hirdman var att klargöra mönstrets djupgående karaktär för att på så vis skapa förutsättningar för en annan ordning. Båda två pekar på hur genusrelationer som maktrelationer genomsyrade hela samhällen, alltifrån enskilda individers praktik till kulturella överlagringar och outtalade normer.⁴ I bägge fallen klargjordes därmed hur både kvinnor och män varit – och är – delaktiga i att vidmakthålla könsliga strukturer, där kvinnor underordnas män. Könslig tillhörighet utformas alltså i relation till andra, och maktförhållandenas seghet bottnade i kulturella normer, både omedvetna och medvetna.

Därmed gavs även utrymme för den inriktning som sedan 1980-talet börjat intressera sig för män som könsliga varelser i historien. Under 1990-talet kom flera studier i Sverige som utvecklade 1980-talets inriktning på könskonstruktioner, där dock inte kvinnor utan istället män, manlighet och maskulinitet var i fokus.⁵ Manshistorisk forskning föddes således som en vidareutveckling av kvinnohistorien. I den mån studier av manlighet tog fasta på kön som en samhällelig konstruktion, där maktrelationerna mellan könen var en given utgångspunkt, färgades även den av en ständigt återkommande paradox, acceptans och vägran eller särart och likhet, om än utifrån en annan position än de studier som behandlade kvinnor. 1990-talets genusteoretiska forskning upplevde också en annan grundläggande förändring. De queerteoretiska perspektiven, där begreppet normalitet och avvikelse problematiserar

heterosexualitetens naturlighet, kom att utnyttjas för studier av sexualitetens historia. Queerperspektiven utmanade genushistoriens tidigare inriktning på kvinnor och män och relationen dem emellan. Samkönade relationer gick på tvärs mot den heterosexuella matris som färgat såväl samhällen i det förflutna som historieskrivning om samma samhällen.⁶

Sexualitet blev snabbt ett växande forskningsfält och bottenade även det i paradoxen acceptans–vägran. Liksom genushistorien i stort var också sexualitetsfältet förenat med politiska målsättningar. Forskning om homo-, bi-, trans- och queersexuella frågor hörde ihop med politisk agitation för dessa gruppers juridiska rättigheter. Även om andra faktorer spelade in går det inte att komma ifrån att agitationen varit framgångsrik. Den numera könsneutrala äktenskapsbalken bekräftar det, och avvikelse har numera förändrats i riktning mot normalitet. Även dagens utökade möjligheter för individer att själva välja könstillhörighet kan räknas till framgångarna.

Sammanfattningsvis kan således 1900-talets kvinnohistoriska pionjärer, 1970-talets socialhistoriska intresse för kvinnor, genushistoriens etablering på 1980-talet och slutligen sexualitetsfältet räknas till vetenskapliga inriktningar som varit framgångsrika, både i att generera fruktbara historiska problem och mobilisera politiskt stöd för jämställdhet. I samtliga fall har paradoxen acceptans–förnekelse, likhet–särart, format både vetenskapliga och politiska ambitioner. I ett tillbakablickande perspektiv kan man också hävda att problematiseringen av kön blivit alltmer komplicerad. Det började med kvinnor, gick vidare med kvinnor och män, begreppsparet kvinnligt–manligt fick fäste, sedan problematiserades kvinnor i förhållande till andra kvinnor, män i förhållande till män. Detta slags problematisering har utvecklats ännu mer i dagens studier av intersektionalitet, där könskonstruktioners och ojämlikheters samtidiga beroende av klasstillhörighet, etnicitet, ålder och sexualitet betonas.⁷

Ojämlikhetens varierande grunder och de många kombinationerna dem emellan är en av orsakerna bakom genushistoriens sammantagna expansion. Variationen har också tvingat fram problematiseringar av det till synes givna och genererat åtskilliga frågor som alltjämt väntar på svar. Den har också öppnat upp för en starkare integration med andra vetenskaper än strikt genushistoriskt orienterade. Men variationen har samtidigt medfört att fältet splittrats upp på en rad olika inriktningar och perspektiven skiftar stort dem emellan.⁸ Detta är naturligtvis både stimulerande och ett tecken på fältets sammanlagda styrka; idag är det knappast möjligt att frånga könsliga strukturer i varken politiska eller historievetenskapliga frågor. Men ett splitttrat fält utgör paradoxalt nog också jordmån för de farhågor som vädrades inledningsvis.

Oro och hopp

Paulina de los Reyes och Diana Mulinari pekar på behovet av teorier som kan täcka ”nutida sociala relationer, identitetsformeringar och materiell ojämlikhet bortom endimensionella maktanalyser”.⁹ De intersektionella perspektiven, där hänsyn tas till historiska och rumsliga villkor, individuella och samhällsleliga förhållanden, ses som en sådan möjlighet, men även som ett redskap mot feminismens ”oförmåga att förhålla sig till globala processer”.¹⁰ Det är sant att en etnisk ojämlikhet har en annan grund än en exempelvis en könslig. Lika sant är också att det kan vara nödvändigt att se hur dessa strukturer skiljer sig åt för att kunna visa hur de ibland förstärker, ibland motverkar varandra.

Maktrelationer är alltså sällan renodlat endimensionella. En mångfasetterad maktanalys är således nödvändig om resultaten ska vara realistiska. Samtidigt finns svagheter. I förlängningen riskerar en alltför mångfasetterad analys att likställa maktförhållandenas många olika dimensioner så att de alla blir lika tungt vägande. Därmed försvåras också möjligheten att urskilja tydliga mönster, alltså det systematiska i exempelvis könsmaktsordningar, vilket var utgångspunkten för de genusteorier som tog form mot slutet av 1980-talet. Förenklat kan man hävda att där genushistoriska perspektiv tidigare osynliggjorde maktförhållandenas klassmässiga och etniska dimensioner, finns i intersektionalitetsperspektiven istället en tendens att osynliggöra maktförhållandenas könsliga dimensioner.

Intersektionalitet medför att könsliga strukturer numera ses som integrerade med och inbäddade i andra slags maktrelationer. En fara med de integrerade maktanalyserna är emellertid att de till slut, när allt är med, ytterst leder till två slutsatser. Antingen beror ett givet könsligt förhållande av allt, eller också av uteslutande individuella förmågor. I bägge fallen existerar inte män och kvinnor som strukturellt urskiljbara grupper utan bara som enskilda individer. Eftersom dessa individer har så varierande personligheter och befinner sig i så skiftande maktsituationer riskeras att deras historia blir till historier utan samhälle. Om slutsatserna når dithän, vilket ingalunda är givet, blir de förstas av mindre relevans för forskning som rör samhällsprocesser, generella villkor och strukturer. Att detta i sin tur innebär risk för marginalisering är uppenbart. Genushistorisk forskning förlorar då även den tidigare vetenskapliga och politiska sprängkraften.

Mångfasetterade maktanalyser har således svagheter. Samtidigt är kritiken mot det endimensionella i tidigare genushistoriska maktanalyser motiverad. Utöver det går det inte heller att komma ifrån att svensk feministisk historieforskning har haft svårt att uppmärksamma globala perspektiv, både vad gäller vår tids och de globaliseringsrörelser som ägde rum under tidigare perioder. Häri tycks intersektionella synsätt vara särskilt fruktbara. Då handlar det inte bara om att synliggöra feminismens hemvist hos den

vita medelklassens kvinnor och därmed tydliggöra feminismens asymmetriska maktrelationer. Det är också ett sätt att inkludera den europeiska koloniseringen som en av förutsättningarna för det moderna samhällets framväxt.¹¹ Varken det moderna Sverige eller feminismens svenska historia kan nämligen frigöras från denna historiska realitet.

På samma sätt som i tidigare inriktningar finns också i de postkoloniala diskussionerna paradoxen särart–likhet. Men det är då inte fråga om bara en ojämlikhet utan flera, vilket både komplicerar utgångspunkten och försvårar synteser. Vithetsnormer interagerar samtidigt med ekonomiska och könsliga maktrelationer. På motsvarande sätt kan inte heller målet lika entydigt vara inriktat på *en* likhet. Ojämlikhetens komplicerade mönster förhindrar att jämlikhet bara kan uppnås på ett enda sätt.

I den postkoloniala teoribildningens fokus på hur eurocentrerade manliga vithetsnormer vidmakthåller traditionella maktstrukturer mellan länder, mellan klasser, mellan könen och mellan raser uppträder kulturellt förankrade normer gemensamt med ekonomiska och politiska. Ja, kulturella aspekter och identitetsfrågor överordnas till och med de ekonomiska och politiska. Vad kultur egentligen är och om den aspekten kan frigöras från politik och ekonomi är förstås värd en egen diskussion. I en sådan finns kanske skäl att vara kritisk mot vad som ryms i begreppen kultur och identitet. I dagens förnyade intresse för religiösa frågor aktualiseras behovet av både diskussion och kritik. För drygt tio år sedan ställdes frågan på sin spets i statsvetaren Susan Moller Okins uppmärksammade och starkt kritiserade artikel från 1990-talets slut: "[V]ad gör man när minoritetskulturer eller minoritetsreligioner ställer krav som kolliderar med jämställdhetsnormer som åtminstone formellt har antagit av liberala stater (oavsett hur mycket dessa själva bryter mot normerna i praktiken)?"¹² I frågan ryms den gamla välkända paradoxen om likhet–särart. I likhet med sina föregångare på det feministiska forskningsfältet och sina samtida debattmotståndare, som inte sällan formulerade sina inlägg utifrån postkoloniala perspektiv, kommer Moller Okin inte fram till något givet svar. Men hon ställer en svår och väsentlig fråga, där religionens, i hennes fall begränsas kultur till just religion, och i förlängningen identiteters politiska betydelse blir tydlig, och att detta kan vara i strid mot andra centrala värden.

Det finns skäl för att vara kritisk mot den stora tonvikt som allmänt läggs på identitetsfrågor numera.¹³ Ett är identitetsbegreppets vaghet, på samma sätt som kultur vore begreppet värt en egen diskussion. Ett annat skäl är att identitetsfrågor görs till huvudsak även då det är helt andra faktorer som är avgörande. I dagens politiska diskussioner tycks nämligen identitetsfrågor och kultur ha det gemensamt att de utnyttjas för att undvika diskussion om grundläggande sociala och ekonomiska missförhållanden. Det är möjligt att det ena i praktiken inte kan skiljas från det andra. I en drygt tio år gammal

diskussion, om erkännande och omfördelning, visar Nancy Fraser likväl hur ett särskiljande mellan kulturella identifikationer och ekonomiska villkor klagör de problem som uppstår när allt ses som en helhet. Ekonomiskt diskriminerade kan inte alltid sammanföras under ett och samma kulturella paraply, och även om det vore möjligt resulterar detta i sig knappast i bättre ekonomiska villkor.¹⁴ Fraser pekar därmed på risken för att kulturellt baserade identifikationer tar över och gör oss blinda för orättvisor som i första hand har med ekonomiska villkor att göra. Det finns alltså anledning att vara uppmärksam på vad begreppen ”kultur” och ”identitet” är ägnade att belysa – och på samma gång vad begreppen därmed döljer.

Genom postkoloniala perspektiv på vår tids samhälle, där ekonomisk politik raserar sociala välfärdssystem samtidigt som Europas gränser blir alltmer stängda för dem som utifrån flyr ett liv i fattigdom och förföljelse, finns ändå möjlighet att tydliggöra vad som utgör effekten av ”koloniala tankestrukturer” och vad som utgör följderna av ekonomisk politik.¹⁵ Trots att bägge aspekterna i praktiken samvarierar kan det i analysen vara nödvändigt att skilja det ena från det andra – paradoxalt nog för att bättre kunna förklara hur de samvarierar.¹⁶

Till slut

Mitt kanske paradoxala svar på frågan hur det genushistoriska fältet i vid mening ska tackla dagens utmaningar för att också i fortsättningen vara ett fält att räkna med, landar slutligen i det som utgör inläggets rubrik: flera paradoxer. Skälet för det framgår förhoppningsvis av denna korta och starkt förenklade översikt av de senaste decenniernas genushistoriska trender. Behovet av paradoxer kan sammanfattningsvis motiveras med att det helt enkelt är så historievetenskap enligt min mening kan fullfölja sitt emancipatoriska uppdrag, enskilt och samhälleligt, att frigöra tanken från det till synes givna, normala och naturliga. Så kan genushistorien bidra till att artikulera politiska krav och mobilisera stöd för andra lösningar.

More paradoxes

Beginning from Joan Scott's notion of the paradox of French eighteenth-century feminism – with both its acceptance and rejection of gender-based inequality – some of the trends in Swedish gender history are discussed. Gender history's scholarly and political successes may be indisputable, but they cannot completely obscure a more ominous picture. The field today is large, but it is also fragmented. The issues of gender history may well be integrated into other positions, but equally they there run the risk of marginalization. Multifaceted and embrace power analyses illustrate the complications, but

at the same time are open to interpretations that are of less social history interest. The multidimensional power analyses prompted by the intersectionality perspective can thus be questioned, as can the emphasis of recent research on cultural identity as an umbrella term. Although the intentions have been different, post-colonial perspectives still have the potential to elucidate what is culture and what is economics, and how these two structures come together and, paradoxically enough, counteract each other. A clarification of the paradoxes of history is also called for if gender history research is to remain successful, both in politics and in academe.

Keywords: gender history, intersectionality, post-colonial, paradox

Noter

- 1 Joan W. Scott, *Only Paradoxes to Offer. French Feminists and the Rights of Man*, Harvard 1996, s. 3–4.
- 2 Maria Sjöberg, "Från kvinnohistoria till genushistoria", i *Genusperspektiv i historia. Metodövingar*, (red) Magnus Perlestam, Lund 2001, ger en summarisk översikt av forskningsfältets förändringar med utgångspunkt i Ellen Fries pionjära studier. Den historiografiska summeringen här bygger på nämnda översikt.
- 3 Gunnar Qvist, *Kvinnofrågan i Sverige 1809–1846. Studier rörande kvinnans näringsfrihet inom de borgerliga yrkena*, Göteborg 1960, föregick 1970-talets expanderande svenska kvinnohistoriska forskning.
- 4 Joan W. Scott, *Gender and the Politics of History*, New York 1988; Yvonne Hirdman, "Genusssystemet – reflexioner kring kvinnors sociala underordning", *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 1988:3.
- 5 T.ex. Christina Florin och Ulla Johansson, "Där de bärliga lagrarna gro..." *Kultur, klass och kön i det svenska läroverket 1850–1914*, Stockholm 1993; Claes Ekenstam (red.), *Rädd att falla. Studier i manlighet*, Hedemora 1998; Sanimir Resic, *American Warriors in Vietnam: Warrior Values and the Myth of the War Experience During the Vietnam War*, Lund 1999.
- 6 Judith Butler, *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*, New York 1990, myntade begreppet "heterosexuell matris".
- 7 T.ex. Paulina de los Reyes och Lena Martinsson (red.), *Olikhetens paradigm: intersektionella perspektiv på (jäm)likhetskapande*, Lund 2005; Paulina de los Reyes och Diana Mulinari, *Intersektionalitet. Kritiska reflexioner över (o)jämlighetens landskap*, Stockholm 2005.
- 8 Här koncentrerar jag mig på genushistoria. Skulle man därutöver diskutera det genusvetenskapliga fältet i stort skulle splittringen bli än mer påtaglig.
- 9 de los Reyes och Mulinari, s. 8.
- 10 de los Reyes och Mulinari, s. 8.
- 11 Paulina de los Reyes, "Postkolonial feminism: Anteckningar om ett fält i rörelse" i *Postkolonial feminism*, vol 1, (red.) Paulina de los Reyes, Stockholm 2011, s. 18.
- 12 Susan Moller Okin, "Mångkulturalism – kvinnor i kläm?", i *Mångkulturalism – kvinnor i kläm?*, (red.) Susan Moller Okin, Göteborg 2002.
- 13 Denna diskussion berörs kort i Maria Sjöberg, *Kritiska tankar om historia*, Lund 2012.
- 14 Nancy Fraser, *Den radikala fantasin. Mellan omfördelning och erkännande*, Göteborg 2003.
- 15 de los Reyes, s. 31.
- 16 Jfr Nancy Frasers diskussion med Judith Butler i *Social Text* 1997:53–52. Parallell finns även till kritiken mot 1970-talets försök att integrera könsliga maktstrukturer med klassmässiga.